

Панфьорова М. О.

ПАРАДОКС ЛЕГІТИМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ФАНФІКШНУ

Визначивши фанфікшн як особливий тип трансформативного тексту, авторка статті використовує термін «парадокс легітимації» для опису відносин авторів фанфіків із першотекстом, як це пропонує робити Джудіт Мей Фатала у своїй роботі «Фанфікшн і Автор». Парадокс полягає в тому, що незалежно від позиції самого автора фанфікшну та спрямування його твору трансформативний текст водночас підважує і утверджує ідеї оригіналу.

Роботу парадокса продемонстровано на прикладі українського фандому манги та аніме «Хеталя» у 2010–2013 рр. Хоч автори намагалися змінити наявний у каноні образ України (зробити її менш емоційною і більш жорстокою, менш пасивною і більш волелюбною), деякі її риси залишалися незмінними, зокрема її білість і родинний зв'язок із Росією. Навіть найбільш радикальні спроби переосмислення перебували в тіні імперських стереотипів, підтримуваних оригінальною мангою.

На протизвагу цьому проаналізовано ситуацію у фандомі, що сформувався у 2019–2020 рр. навколо шипінгу Симона Петлюри й Володимира Винниченка (так звані петлюрченки). На перший погляд, автори фанфіків за петлюрченками перетворюють історичних діячів на тропи, які можливо відтворювати й змінювати на свій розсуд. Однак за пильнішого погляду стає зрозуміло, що навіть найбільш субверсивні фанфіки романтизують Українську Революцію та український бунт як такий.

У статті зроблено висновок, що описані особливості парадокса легітимації зумовлено не лише індивідуальними виборами авторів, а і їхнім відчуттям власної національної ідентичності в конкретні періоди української історії. Зокрема, довоєнні твори відтворювали колоніальні наративи частіше за ті, що були написані після 2014 р.

Ключові слова: фанфікшн, фандом, парадокс легітимації, рецептивна критика, популярна культура, національна ідентичність, Симон Петлюра, Володимир Винниченко, українська історія, українська література, японська література

Вступ

Вивчення фанфікшну в контексті літературних студій в Україні — порівняно молода галузь, яка ще не має усталених практик і термінології. Основні її терміни початково походять зі сленгу, а тому не завжди є узгодженими між собою. Окрім того, фанатська культура є предметом дослідження не лише для літературознавців, а й для антропологів, культурологів, фольклористів, психологів, правознавців тощо, і кожна з цих дисциплін пропонує іншу термінологію, методологічний апарат і підхід до етики дослідження.

З огляду на це особливо важливо зважати на досвід світової академічної спільноти й уникати широких узагальнень і штучної дихотомії між «хорошими» й «поганими» фанатськими практиками (наприклад, категоризації всього слешу загалом як суто прогресивного чи реакційного явища). Допоміжним у цьому може стати термін «парадокс легітимації», який вдало описує амбівалентні відносини між каноном і фанфікшном.

У цій статті ми продемонструємо роботу парадокса на прикладі фанфікшну з двох різних українських фанатських спільнот.

Фанфікшн у теоретичному ключі

Фанфікшном називаємо трансформативні літературні твори, написані фанатами на основі інших культурних текстів. «Культурні тексти» у цьому визначенні розуміємо максимально широко: основою для фанфікшну може бути як книжка або фільм, так і життя реальної публічної особи чи інший фанфікшн. Як і у випадку будь-якого трансформативного твору, фанфікшн постійно перебуває у контексті свого гіпотексту, який називаємо «каноном»¹ за усталеною фандомною традицією.

¹ Найчастіше канон становить група авторизованих текстів. Канонічність того чи того тексту може визначати як і автор, так і фандом [3, р. 103], однак усі складнощі цього питання не є фокусом цієї статті.

Оскільки саме відносини зі своїм каноном, а опосередковано й з автором/авторами цього канону, є тим, що визначає фанфікшн, із часу постання фанатських студій як дисципліни точаться дискусії щодо їхньої конструктивності або деструктивності. Генрі Дженкінс, автор однієї з основоположних праць у галузі — *Textual Poachers* — у 1992 р. запропонував винятково оптимістичне бачення фандому як явища. Фанатська творчість, фанфікшн зокрема, поставала в нього опозицією корпоративному споживацтву, доказом тому, що глядачі можуть опиратися впливу масової культури [6, pp. 18–19]. З часом, однак, ця позиція зазнавала критики, адже взаємини між медіа та фанатами є амбівалентними, сам Г. Дженкінс це визнавав, і нам необхідні кращі терміни для їхнього опису.

У зв'язку з цим ми використовуємо термін, який запропонувала Джудіт Мей Фатала у праці *Fanfiction and The Author*, — парадокс легітимації. Як і було зазначено, фанфікшн завжди існує в контексті, зумовленому каноном, а тому водночас і підважує авторитет канону (демонструючи, що його світ і персонажі можуть існувати поза його межами), і стверджує його (визначаючи його першість над собою) [4, p. 201]. Те саме стосується і всіх основних ідей першотексту: повертаючись до метафори «текстового браконьєрства» Г. Дженкінса, щось автори фанфіків залишають на місці, а щось — забирають собі.

Доречним у цьому контексті видається підхід рецептивної критики. Будь-який художній твір є схематичною формацією, тож його інтерпретація потребує заповнення білих плям, однак також передбачає забування/відкидання певних його елементів [5, pp. 50–55]. На думку дослідниці Крістіни Буссе, фанфікшн дає змогу унаочнити основні принципи рецептивної естетики: замість конструювання імпліцитного читача або теоретизування про можливі інтерпретації того чи того тексту, ми можемо звернутися до багатьох прочитань, що пропонують нам автори фанфікшну [3, pp. 108–109].

Отже, для цілей цієї статті ми свідомо вибрали два дуже політизовані фандоми — український сегмент фандому «Хеталії» у 2011–2014 рр. і фандом петлюрченків у 2019–2020 рр. Це дасть змогу чітко продемонструвати, по-перше, як члени однієї інтерпретаційної спільноти, об'єднані спільною національною ідентичністю, застосовують схожі інтерпретаційні стратегії до певного канону, і, по-друге, як із цими стратегіями взаємодіє парадокс легітимації.

Випадок українського фандому «Хеталії»

«Хеталія: Країни Осі» (*ヘタリア Axis Powers*) — це комедійна онлайн-манга авторства Хідекадзу Хімаруї та її подальша аніме-адаптація від Studio Deen, у яких ідеться про персоніфікації різних країн. Хоч японський випуск почався раніше, а виробництво нових епізодів тривало до 2021 р., найактивніша фаза українського фандому «Хеталії» припадала приблизно на 2011–2014 рр., переважно в російськомовних і англомовних просторах, як описано в нашому магістерському дослідженні [1].

Україна є однією з другорядних персонажів «Хеталії». Її образ, натхненний поширеним аніме-архетипом «старшої сестри», був контroversійним серед українських фанатів. Хоча фанати нерідко ставлять під питання авторитет авторів канону [3, pp. 99–100], ставлення до Хімаруї було почасти антагоністичним. Наприклад, фанкомікс «Історія одного вечора, або Безсонна ніч» AtreJane, опублікований на девіантарті українською та англійською мовами, починається з того, що Україна і Польща переглядають аніме-адаптацію «Хеталії» та залишаються шокованими тим, як їх зобразили [8]. Авторитет канону (аніме-адаптації «Хеталії») прямо ставиться під сумнів: реальність, яку він показує, не збігається з дійсністю (тобто з реальністю фанкоміксу). Образ України в «Історії одного вечора...» кардинально відрізняється від канонічного: вона врівноважена, а не чутлива; рішуча, а не сповнена сумнівів; навіть маскулінна, а не фемінна. Цей контраст постає ще виразнішим у попередній роботі AtreJane — *The Fragments of my History*, у якому особливо підкреслено більш агресивну сторону України, її безжальність і вправність у битві [9].

Такий підхід до перебудування України як персонажки не був одиничним випадком. Як зазначено в авторській примітці до наразі видаленого фанфіку «Поговоримо про сестер Росії»² Silent Whisper: «Давно мене ця тема мучила, змушувала братися за ручку, але німий докір “який же ж ООС³!” відчувався завжди. Але, чорт забирай, не бачу я наших слов'янок такими! Можливо, комусь подобається варіант автора манги, але я радше покажу свою думку»⁴ [11]. Якщо риси характеру не змінювалися цілком, то

² Оригінал російською: «Поговорим о сёстрах России».

³ Скорочення англійського вислову Out of Character.

⁴ Оригінал російською: «Давно меня эта тема терзала, заставляла братья за ручку, но немой упрёк “какой же ООС!” чувствовался всегда. Но, чёрт возьми, не вижу я наших славянок такими! Может, кому-то нравится вариант автора манги, но я предпочла показать своё мнение».

принаймні реконтекстуалізувалися: згадана «сльозливість» канонічної України ставала відповіддю на тяжку травму або засобом продуманої маніпуляції.

Попри ці спроби дискутувати з автором, певні риси в образі України лишалися незмінними. Ідеться про її гендерну експресію (жіноча версія персонажа завжди приймалася як основна, хоч і в каноні, і в окремих фанфіках допускалися відхилення), елементи дизайну (зокрема, її світла шкіра, біляве волосся та сині очі) та її братерство з Росією. Останнє могло переосмислюватися в той чи той спосіб, особливо після російської окупації Криму у 2014 р., однак ніколи не заперечувалося остаточно. Врешті, «Хеталія», що загалом ставить точку зору колонізатора за основну, виявляється не найбільш продуктивним медіа для антиколоніальної розмови [1, с. 19–20]. Наприклад, згаданий фанфік *Silent Whisper* хоч і представляє Україну як більш сильну, розумну й незалежну, використовує Росію як надійного наратора, який близько знає Україну й може розповісти правду про неї. У цьому й виявляється робота парадокса легітимації.

Феномен петлюрченків

Описана вище динаміка у фандомі, однак, не є єдиною можливою.

Петлюрченки — це інтермедійне культурне явище, яке полягає в паруванні (шипінгу) Симона Петлюри і Володимира Винниченка у романтичні стосунки. Пік популярності пари припадає на 2019–2020 рр., однак поновлену увагу до них можна спостерігати також після повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р.

Варто одразу зазначити, що, на відміну від «Хеталії», канон петлюрченків не має одного конкретного усталеного тексту. Це один із так званих історичних RPF-фандомів, у яких канон слугує життю реальних історичних осіб, представлене в академічних джерелах, масовій культурі й шкільній програмі. Іншими словами, канон для фандому Української Революції є колективна пам'ять про Українську Революцію, якщо ми скористаємося визначенням Б. Шацької про колективну пам'ять як будь-яке неакадемічне історичне знання [2, с. 19]. Хоч ми й згадували, що академічні джерела й пам'ятки можуть слугувати джерелами канону, варто розуміти, що вони прочитуються не під академічною лінзою, а під впливом естетики афекту [7], тож ми вважаємо застосування цього терміна цілком доречним. Тим паче спостереження пока-

зують, що джерелом канону петлюрченків найчастіше ставали матеріали шкільної програми.

Слеш (шипінг двох чоловіків, зазвичай представлених у каноні гетеросексуальними) традиційно інтерпретують в академічних колах як виступ проти гетеронормативності, трансгресію гендерної ієрархії й загалом спосіб деконструювати канон [6, р. 194]. На перший погляд, справді йдеться про суцільне квірування історії й підваження шкільних історичних наративів. Відбувається така собі постмодерна гра: автори беруть Петлюру й Винниченка як певні архетипи, які вони можуть використовувати на власний розсуд і вписувати в різні контексти. Але якщо ми поглянемо уважніше, то зрозуміємо, що не відбувається повного заперечення цінностей, запропонованих канонем, цілком навпаки.

Намагаючись вибудувати правдоподібний історичний простір, автори згадують у своїх творах конкретні дати або ж інкорпоруєть цитати з української класики, особливо зі шкільного літературного канону. Наприклад, у фандомі можна знайти два фанфіки під назвою «Вічний революціонер».

«Вічний революціонер» *ur_crush* написаний із точки зору Винниченка, який оплакує Петлюру, дізнавшись про його вбивство в 1926 р. Його скорботу протиставлено образу самого Петлюри, який утілює світло, яскравий і незгасний вогонь Української Революції. Урешті, цілком осмисливши смерть свого друга й коханого, Винниченко вирішує жити не лише заради нього, а й задля революції: «симон спитав його, а чи любить він? володимир відповів, що готовий за нього померти. симон відповів, що померти може кожен з них кожної секунди їх боротьби. і від рук один одного також. “а чи зміг ти продовжувати жити заради мене, володимире?” тепер винниченко знав відповідь. революцію ще не було закінчено» [12].

«Вічний революціонер» *MiaKurt* належить до ширшого циклу «зів'яле листя», але тематично схожий з твором *ur_crush*. Оповідь також ведеться з погляду Винниченка, і Петлюра знову асоціюється з ідеями свободи, боротьби й революції: «Це дух, що притаманний великим людям. Дух боротьби, перемоги, битв. Але не з бажання помсти, а з потреби у свободі» [10]. В обох фанфіках російський імперіалізм виступає основною антагоністичною силою. Також повторюється мотив ревності Винниченка до ідеалістичних захоплень Петлюри, але, оскільки цикл містить також замальовку з іншого погляду, ми отримуємо набагато повніші й ближчі читачам психологічні портрети обох персонажів.

Водночас не всі фанфіки прагнуть історичності. Жанр «ав»⁵ дає змогу переміщувати персонажів у інші сетинги, зокрема у сучасність. Наприклад, «Мальви» wtf captain переосмислюють склад Центральної Ради як групу сучасних студентів: «компанія зібралась відповідна: серьога ефремов, в кімнаті якого вони засіли, його сусід, якого винниченко віддалено знав як другокурсника з економічного, порш з дорошенком, ще зо п'ятеро людей, чийх імен він в теперішній кондиції не пам'ятав, але був впевнений, що вони нормальні хлопці» [13]. Хоч історичне тло цілком змінене, Винниченко, а особливо Петлюра, лишуються вірними своїм архетипам. За сюжетом, Винниченко захоплюється Петлюровим виконанням пісні «Мальви» гурту «Жадан і собаки». Ця пісня, як виявляється, вдається тому особливо переконливою, бо Петлюра й сам, як і ліричний герой, провів декілька днів в ізоляторі. Якщо враховувати контекст 2020 р., коли цей фанфік було написано, а саме демонстрації за відставку Арсена Авакова та глобальні протести проти поліційного свавілля, стає зрозуміло, що ця деталь теж працює на вибудування образу Петлюри як втілення українського бунту, Української Революції.

Тож ми бачимо, що хоча парадокс легітимації досі працює, деконструкція сексуальності двох провідних політичних діячів УНР не обов'язково мусить суперечити основним мітологічним функціям, які їхні образи виконують у колективній пам'яті.

⁵ Від англ. AU, Alternative Universe — альтернативний всесвіт. Жанр фанфікшну, що переносить персонажів у відмінний від канонічного сетинг.

Висновки

Фанфіки часто описують у термінах постмодерної гри, але такий підхід випускає з уваги принципову щирість, притаманну фанфікшну. Фанати пишуть про те, що їх глибоко хвилює, а тому їхні прочитання завжди афективні. Натомість парадокс легітимації лишається корисним інструментом для опису відносин між фанфікшном і каноном навіть у випадках, коли єдиної постаті автора немає.

Не варто, однак, вважати одне фандомне явище конче прогресивнішим за інше. Парадокс легітимації означає, що: 1) беручись за фанатську творчість за певним каноном, ми маємо прийняти правила цього канону, навіть якщо збираємося з ним дискутувати; 2) ми не беремося за фанатську творчість, не маючи наміру хоч щось змінити, навіть якщо цілком згодні з каноном.

У описаних випадках, з огляду на політизованість обох спільнот, нам важливо звертати особливу увагу на те, що лишається, а що — відкидається. Зокрема, якщо у 2010–2014 рр. ідея брата-Росії ще залишалася прийнятною, то у 2020-х Росія — це передусім антагоністична сила. Отже, описані особливості парадокса легітимації зумовлені не лише індивідуальними виборами авторів, а і їхнім відчуттям власної національної ідентичності в конкретні періоди української історії. Теми свободи й супротиву, що завжди були так чи так важливі для українських авторів, набувають особливого значення в часи війни.

Список літератури

1. Панфьорова Марія. Репрезентація української ідентичності у фанфіках за «Хеталією» (2010–2014 рр.) : магист. робота : 035.01. Київ, 2021. 83 с.
2. Шацька Барбара. Минуле — пам'ять — міт. Чернівці : Книги – XXI, 2011. 248 с.
3. Busse Kristina. May the Force Be With You: Fan Negotiations of Authority. *Framing Fan Fiction: Literary and Social Practices in Fan Fiction Communities*. Iowa City : University of Iowa Press, 2017. Pp. 99–120.
4. Fathallah Judith May. Fanfiction and the Author: How Fanfic Changes Popular Cultural Texts. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2017. 233 p.
5. Ingarden Roman. The cognition of the literary work of art / translated by Ruth Ann Crowley and Kenneth R. Olson. Evanston : Northwestern University Press, 1973. xxx, 436 p. (Northwestern University studies in phenomenology & existential philosophy).
6. Jenkins Henry. Textual Poachers: Television Fans and Participatory Culture. New York ; London : Routledge ; Taylor & Francis e-Library, 2005. 346 p.
7. Wilson Anna. The role of affect in fan fiction. *Transformative Works and Cultures*. 2016. № 21. <https://doi.org/10.3983/twc.2016.0684>.
8. AtreJane. Sleepless Night Or Crazy Evening. *DeviantArt*. URL: <https://www.deviantart.com/atrejane/gallery/52103143/sleepless-night-or-crazy-evening> (last accessed: 23.11.2023).
9. AtreJane. The fragments of my history. *DeviantArt*. URL: <https://www.deviantart.com/atrejane/gallery/41100788/ukraine-history-stopped> (last accessed: 23.11.2023).
10. MiaKurt. зів'яле листя. *Archive of Our Own*. URL: https://archiveofourown.org/works/27917593?view_full_work=true (дата звернення: 23.11.2023).
11. Silent Whisper. Поговорим о сёстрах России. *Книга фанфиков*. URL: <https://ficbook.net/readfic/46586> (дата обрращения: 07.06.2021).
12. ur crush. вічний революціонер. *Archive of Our Own*. URL: <https://archiveofourown.org/works/27644885> (дата звернення: 23.11.2023).
13. @wtf_captain. вашій увазі пропоную невеличку замальовку... *Twitter*. URL: https://twitter.com/wtf_captain/status/1239530507060289536?s=20&t=x7lO3hY6Ty2WvRe4MCU4AQ (дата звернення: 23.11.2023).

References

- Busse, K. (2017). May the Force Be With You: Fan Negotiations of Authority. In *Framing fan fiction: Literary and social practices in fan fiction communities* (pp. 99–120). University of Iowa Press.
- Fathallah, J. M. (2017). *Fanfiction and the author: How fanfic changes popular cultural texts*. Amsterdam University Press.
- Ingarden, R. (1973). *The cognition of the literary work of art* (R. A. Crowley & K. R. Olson, Trans.). Northwestern University Press.
- Jenkins, H. (2005). *Textual poachers: Television fans and participatory culture*. Routledge.
- Panforova, M. (2021). *Reprezentatsiia ukrainskoi identychnosti u fanfikakh za "Khetaliieiu" (2010–2014 rr.)* [Master's thesis, National University of "Kyiv-Mohyla Academy"]. eKMAIR [in Ukrainian].
- Shatska, B. (2011). *Mynule — pamiat — mit*. Knyhy – XXI [in Ukrainian].
- Wilson, A. (2016). Role of affect in fan fiction. *Transformative Works and Cultures*, 21. <https://doi.org/10.3983/twc.2016.0684>.

Illustrative material

- AtreJane. (2014). *Sleepless Night Or Crazy Evening* [sub-gallery]. DeviantArt. <https://www.deviantart.com/atrejane/gallery/52103143/sleepless-night-or-crazy-evening> [in Ukrainian and English].
- AtreJane. (2011). *The fragments of my history* [sub-gallery]. DeviantArt. <https://www.deviantart.com/atrejane/gallery/41100788/ukraine-history-stopped> [in Ukrainian and English].
- MiaKurt. (2020). *ziviale lystia*. Archive of Our Own. https://archiveofourown.org/works/27917593?view_full_work=true [in Ukrainian].
- Silent Whisper. (-). *Pogovorim o sestrakh Rosii*. Kniga fanfikov. <https://ficbook.net/readfic/46586> [in Russian, deleted as of 21.11.2023].
- ur_crush. (2020). *vichnyi revoliutsioner*. Archive of Our Own. <https://archiveofourown.org/works/27644885> [in Ukrainian].
- 404: double trouble [@wtf_captain]. (2020, March 16). *vashii uvazi proponuiu nevelychku zamalovku* [Thread]. Twitter. https://twitter.com/wtf_captain/status/1239530507060289536?s=20&t=x7lO3hY6Ty2WvRe4MCU4AQ [in Ukrainian].

M. Panforova

LEGITIMATION PARADOX IN A CONTEXT OF UKRAINIAN FANFICTION

Defining fanfiction as a type of transformative text, the article uses the term "legitimation paradox," coined by Judith May Fathallah in "Fanfiction and the Author," to describe the ambivalent relationship between fanfiction writers and their chosen canon. As paradox implies, regardless of its author's intention, a fanfic simultaneously defies and supports the ideas of the original work.

Examples of such paradox are found in the Ukrainian segment of "Hetalia: Axis Powers" fandom in 2010–2013. Despite fanfiction writers' efforts of changing the canonical depiction of Ukraine (by making her less emotional and more ruthless, less submissive and more freedom-loving), some of her core traits remain the same, particularly her whiteness and her sibling relationship with Russia. Even the most radical reimaginations remained in the shadow of imperialistic stereotypes found in the original manga series.

In contrast, the situation in Ukrainian historical RTF fandom, formed in 2019–2020 around shipping Symon Petliura and Volodymyr Vynnychenko (so-called petliurchenky), appears different. At a first glance, petliurchenky fanfiction writers turn those historical figures into collections of tropes, archetypes that can be changed on a whim. However, it becomes apparent, on closer inspection, that even the most subversive fanfics romanticize Ukrainian Revolution.

The article concludes that described functions of legitimation paradox are determined not only by the individual authors' choices, but also by the expression of their national identity at different points of Ukrainian history. For example, pre-war works of fanfiction repeated colonial narratives more often than those written after 2014.

Keywords: fanfiction, fandom, legitimation paradox, reader-response criticism, popular culture, national identity, Symon Petliura, Volodymyr Vynnychenko, Ukrainian history, Ukrainian literature, Japanese literature.

Матеріал надійшов 2 листопада 2023 р.

